

ПАВЛЮК І. Б.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

ПРОВІДНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ФАХОВИХ МОВ

У статті окреслюються провідні ознаки фахових мов. Описано лексичні, синтаксичні та стилістичні особливості фахового тексту з погляду сучасного мовознавства.

Ключові слова: фахова мова, фаховий текст, термін.

В статье определяются основные характеристики языков для специальных целей. Описаны лексические, синтаксические и стилистические особенности текста для специальных целей с точки зрения современного терминоведения.

Ключевые слова: язык для специальных целей, текст для специальных целей, термин.

The article focuses on main aspects of Languages for Special Purposes (LSP). It deals with the lexical, morphological, syntactical and stylistic peculiarities of the LSP.

Key words: language for special purposes, term, LSP text.

На початковій стадії дослідження термінолексики до кінця 60-х років минулого століття лінгвісти зосереджувалися на термінах як таких, їх класифікації та стандартизації. Разом з тим увагу дослідників привертало те, що фахові тексти, семантичною основою яких є терміни, якісно відрізняються від загальноживаної мови. Між текстами з високим ступенем абстракції та іноземними мовами можна провести паралель: для читача, який не обізнаний із термінологією певної галузі діяльності, ці тексти є такі ж незрозумілі, як й іноземна мова, якою він не володіє. Це стало поштовхом для усвідомлення того, що в структурі розвинених національних мов існують так звані “мови науки та техніки”.

На початку 70-х років в англійських країнах набув розповсюдження термін “Language for Special Purposes (LSP) – мова для спеціальних цілей”. Згодом він став популярним серед російських лінгвістів (В. М. Лейчик, С. В. Грінюв-Грінєвич, К. Я. Авербух), а в німецькомовних країнах почали говорити про “Fachsprache” – фахову мову. Можна довго сперечатися про доцільність одного терміну по відношенню до іншого, але не можна заперечити той факт, що німецькі лінгвісти розробили теоретичні та методологічні засади дослідження у цьому напрямку. Серед дослідників фахової мови варто згадати Л. Хоффмана [1], К. Д. Баумана [2], Р. Пелька та Д. Мьона [3], Г. Ф. Флука [4], В. Фон Хана [5].

Оскільки **об'єктом** нашого дослідження є фахові мови та їхні провідні риси, то доцільно було б навести хоча б кілька дефініцій, які на наш погляд, відображають важливість предмета дослідження. На сьогоднішній день немає єдиного тлумачення поняття “фахової мови”, хоча прослідковується загальна думка про те, що фахова мова не є окремою системою мови; отже, вона існує на основі загальноновживаної мови як засіб професійного спілкування фахівців у певній сфері діяльності.

Одним з перших, хто дав визначення фахової мови, є В. Шмідт. Він вважає такі мови засобом оптимального порозуміння між спеціалістами певного фаху. Вони мають спеціальний лексичний склад, норми для вибору та використання загальноновживаних лексичних та граматичних засобів і не існують як самостійні форми мови, актуалізуючись тільки у фахових текстах, які, крім фахової лексики, мають також загальноновживані елементи [6:17]. Л. Дрозд та В. Зайбіке фахову мову розуміють як сукупність мовних засобів у певній сфері людської діяльності, об'єднаних конкретною метою, для якої характерна специфічна сфера стилю, яка відокремлює себе від інших стилів [7:81]. Р. Пелка та Д. Мьон фаховою мовою вважають насамперед варіант загальноновживаної мови, який служить для пізнання та поняттєвого визначення фахових об'єктів дослідження, а також їх розуміння, тобто для специфічних комунікативних потреб фаху [3:26].

Лотер Хоффман визначає фахову мову як “сукупність усіх мовних засобів, які застосовуються у професійно замкненій сфері комунікації з метою забезпечення порозуміння між людьми, які працюють у цій сфері” [1:139]. Як зауважує Т. Р. Кияк, “до цієї дефініції варто додати ще й той факт, що функціонування фахової мови забезпечує винятково чітко встановлена термінологія” [8:203].

Дослідження в галузі термінознавства проводяться в чотирьох напрямках:

1. Лексичний: дослідження зводиться до фіксації термінів, їх ізольованого вивчення та стандартизації.

2. Морфолого-синтаксичний, коли характерні риси фахової мови окреслюються на рівні речення.

3. Текстовий: фаховий текст стає відправною точкою у дослідженнях і до уваги беруться всі рівні текстуалізації, включно з екстралінгвістичним.

4. Когнітивний, коли основою лінгвістичного дослідження стає продуцент та реципієнт фахової комунікації.

Огляд ранніх праць із термінознавства засвідчує, що дослідження проводилися лише у певних напрямках та не мали інтегративний характер, що зумовлює **актуальність** таких студій, особливо, коли йдеться про фахові мови в цілому, а не про їхні окремі аспекти.

Мета цієї статті – проаналізувати характерні особливості фахових мов на лексичному, синтаксичному та текстовому рівнях. Основою цих мов є фахові тексти, а семантичним ядром – терміни даної галузі, тому що “найважливішим засобом вираження фахової мови є фаховий текст, оскільки він, який описує реальні об’єкти цієї підсистеми, відображає реальну картину її термінології.” [9:24]

Багато лінгвістів робили спроби класифікувати фахові мови, наприклад, Дрозд, Зайбіке 1973 [8], Шрьодер 1991 [10], Гнутцман, Ольденбург 1991 [11], Гьопферіх 1995 [12], але повна та послідовна класифікація фахових мов була розроблена Л. Хоффманом (1976). З одного боку, він диференціює всі фахові мови за предметною приналежністю, з іншого – розрізняє декілька рівнів в межах окремої фахової мови у відповідності з чотирма критеріями: 1) рівнем абстрактності; 2) специфікою мовних засобів; 3) сферою функціонування; 4) учасниками комунікативних актів.

За рівнем абстрактності фахові мови можна умовно поділити на п’ять видів:

1) найвищий ступінь абстрактності (теоретичні фундаментальні науки, які використовують штучні символи та формули, комунікація між науковцями у цих галузях);

2) дуже високий ступінь абстрактності (експериментальні науки – комунікація між науковцями та інженерами);

3) високий ступінь абстрактності (мови з великою долею фахової термінології й чітко обумовленим синтаксисом – прикладні науки, комунікація між науковцями (інженерами);

4) низький ступінь абстрактності (мови з досить значною часткою фахової термінології та відносно простим синтаксисом – сфера матеріального виробництва, комунікація між науковими та технічними керівниками матеріального виробництва, кваліфікованими працівниками);

5) дуже низький рівень абстрактності (мови з незначною кількістю фахових термінів та простим синтаксисом (сфера споживання,

торгівля, комунікація між представниками матеріального виробництва та споживачами).

Відповідно, Л. Хоффман виділяє п'ять основних рівнів, на які можуть розшаровуватися окремі фахові мови:

- 1) мова теоретичних фундаментальних наук;
- 2) мова експериментальних наук;
- 3) мова прикладних наук та техніки;
- 4) мова матеріального виробництва;
- 5) мова сфери обслуговування.

Сам науковець наголосив, що його класифікація фахових мов є спрощеною і має деякою мірою віртуальний характер. Підсумовуючи, можна констатувати, що:

1) кожна фахова мова може мати всі п'ять рівнів, але може й не мати деякі з них. В принципі для кожної фахової мови можна побудувати просту матрицю, яка дасть уявлення про ступінь її розшарування;

2) в конкретних актах комунікації виділені рівні лише зрідка трапляються у чистому вигляді. Так, наприклад, економіст може подавати у своєму тексті таблиці та діаграми, тобто переходити з рівня А на рівень Б і навпаки;

3) спілкування може проходити не лише між партнерами по комунікації, але й між всіма учасниками, на відповідному рівні класифікації, тобто керівник виробництва може спілкуватися і з майстром, і з кваліфікованими працівниками;

4) фахову лексику трактують дуже широко: сюди входять слова, пов'язані з даним предметним полем, незалежно від того, чи є в них строго окреслена дефініція та чи вnormовані вони. Семантичні характеристики цієї лексики суттєво варіюють від рівня до рівня [13:155]. Основним критерієм у виділенні фахової мови є предметна і комунікативна сфери її діяльності.

Г. Шрьодер вважає, що до горизонтальної та вертикальної стратифікації фахових текстів Л. Хоффмана слід додати наступні аспекти:

- наукову парадигму (методологію);
- мету (теоретичне, прикладне чи емпіричне дослідження);
- комунікативну ситуацію (учасники комунікації, місце, час, мета та наміри);
- основний тип тексту (розповідний, описовий, дискусійний).

Шрьодер переконаний, що вищезазначені аспекти мають вплив на використання реторичних, стилістичних та лінгвістичних засобів у процесі текстуалізації, і саме вони відіграють визначальну роль у формуванні різновидів фахових текстів у сфері спеціальної комунікації [10:18-19].

Типологія фахових текстів запропонована С. Гьопферіх, є досить практичною та всесторонньою моделлю для диференціювання англomовних фахових текстів. У своїй дослідницькій роботі вона брала до уваги англomовні фахові тексти науки та технології, що стало запорукою їхньої чіткої класифікації. Типологія фахових текстів, представлена С. Гьопферіх, має ієрархічну структуру і складається з п'яти рівнів:

1) категорії фахових текстів (типологічна основа: комунікативна функція);

2) субкатегорії першого порядку фахових текстів (критерій диференціації: теорія проти практики);

3) субкатегорії другого порядку фахових текстів (критерій диференціації: форма подання інформації);

4) основні види текстів (класифіковані згідно з їхньою основною функцією);

5) другорядні види текстів (окремі частини або уривки основних видів текстів, але також автономні) [12:309-315].

Класифікація фахових мов, запропонована Л. Хоффманом, залишається відправною точкою у спробах лінгвістів здійснити типологізацію на текстовому рівні.

На семантичному рівні, усю лексику фахових мов можна поділити на:

1) терміни даної галузі, які мають свою власну дефініцію;

2) міжгалузеві загальнонаукові термінологічні одиниці (у тому числі терміни суміжних наук);

3) напівтерміни або професіоналізми, до яких також можна віднести номенклатуру (особливі типи термінів, які співвідносяться з одиничними поняттями і актуалізують предметні зв'язки);

4) професійні жаргонізми [8;14].

Традиційно вважається, що для формування тієї чи іншої фахової мови, а саме її термінології, потрібно багато часу, який деколи вимірюється десятиліттями, якщо не століттями. Прикладом

ретельного та тривалого відбору термінів можуть слугувати фахові мови ремесел (ткацтва, лісництва і т.д.). На еволюцію фахових мов також впливають науково-технічний прогрес та соціальні зміни у суспільстві, які сприяють динамічному розвитку найважливіших для сьогодення сфер діяльності людини з метою забезпечення ефективного процесу комунікації.

Щодо специфіки мовних засобів побудови фахових текстів, які протиставляються загальноновживаній мові, то слід зазначити, що для аналізу фахових мов недостатньо оперувати лише лексикою, необхідно також знання фахового синтаксису. Наявність останнього не означає, що фахові мови мають власну граматику; йдеться про те, що вони надають перевагу певним граматичним засобам загальноновживаної мови та інколи використовують їх у спеціальному значенні [15:19]. Л. Хоффман поділяє всі мовні засоби на три класи:

- 1) мовні засоби, які наявні у всіх субмовах;
- 2) мовні засоби, які наявні у всіх фахових мовах;
- 3) мовні засоби, які наявні в одній фаховій мові [1:53-54].

У подальших своїх дослідженнях на основі фахових текстів, представлених європейськими мовами, Л. Хоффман описав основні ознаки мовних засобів:

1) дієслова у фаховій мові часто вживаються у теперішньому часі, оскільки у фахових текстах подаються наукові факти та загальновідомі істини;

2) широко використовуються пасивні форми дієслова та пасивні конструкції;

3) дієслова у фахових мовах складають відносно невелику частку та відіграють меншу роль у порівнянні з їх використанням у загальноновживаній мові;

4) основне смислове навантаження лежить на іменниках, які складають 40% всієї лексики фахових текстів, у той час як у загальноновживаній мові на них припадає лише 28%;

5) іменники частіше вживаються в однині, ніж у множині, що акцентує їх номінативну функцію;

6) прикметники становлять 16% від загальної лексики, яка використовується у фахових текстах, у порівнянні із загальноновживаною мовою, в якій вони складають лише 10%;

7) частота вживання прислівників у фахових текстах 4%, а у загальноновживаній мові – 8% [15:136].

Теоретичний доробок Празької школи функціональної лінгвістики став поштовхом до “трактування фахових мов як функціональних різновидів сучасних розвинених національних мов, як підсистем даних мов, які використовують в спеціальних сферах суспільних відносин” [16:11]. Б. Гавранек зауважував, що “різниця між функціональною мовою та функціональним стилем полягає в тому, що функціональний стиль визначається конкретною метою того чи іншого висловлювання і являє собою функцію висловлювання, тобто мовлення (*parole*), в той час як функціональна мова визначається загальними задачами нормативного комплексу мовних засобів і є функцією мови (*langue*)” [17:111]. Лінгвісти найчастіше розрізняють шість функціональних стилів залежно від комунікативної ситуації та вибору мовних засобів:

- 1) науковий (мова науки та техніки);
- 2) офіційно-діловий (офіційна переписка, ділова мова);
- 3) виробничо-технічний (спілкування на виробництві);
- 4) розмовно-повсякденний (усна мова в побуті);
- 5) публіцистичний (мова газет та журналів);
- 6) художній (художня література) [18:29].

Фахові мови представлені трьома функціональними стилями з вищенаведеної класифікації – науковим, виробничо-технічним та офіційно-діловим, які передбачають зрозумілість, економність, строгу нормованість та стандартизацію, лаконічність у висловлюванні думок, широке використання термінів та абстрактної лексики.

Всі фахові мови мають спільні риси, притаманні їм усім чи більшості з них, так звані інтегральні ознаки, які дозволяють об’єднати всі ці чисельні мови в межах цілісного функціонального різновиду – мови науки [19:25].

Таким чином, можна узагальнити такі ознаки фахової мови:

- 1) основою фахової мови є розвинена національна мова;
- 2) лексичною основою є терміни не лише певної галузі діяльності, але й суміжних з нею, так само як номенклатура та професіоналізми;
- 3) вибір та використання мовних засобів та синтаксису загальноживаної мови у спеціальному значенні;
- 4) наявність писемної та усної форм;
- 5) міжрегіональний характер;
- 6) тісний зв’язок з певною сферою діяльності.

Отже, основою фахової мови є фаховий текст, а семантичною основою – одиниці спеціальної номінації, які використовуються у певній професійній сфері комунікації. Особливості фахових мов відображаються на лексичному, морфолого-синтаксичному та текстовому рівнях.

Перспективним напрямком подальшого дослідження може бути рогляд та аналіз екстралінгвальних аспектів фахових мов, зокрема впливу на них науково-технічного прогресу, історичних, а також культурних чинників.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Hoffmann L.* Kommunikationsmittel Fachsprache: Eine Einfühng. – Tübingen: Gunter Naer, 1985. – 53 S.
2. *Baumann K-D.* Eine Komplexer Untersuchungsansatz für die Differenzierung uasgewählter Fachtextsorten des Englischen. Linguistische Studien Reihe A. Heft 133. Berlin, 1986. – 142–143 S.
3. *Möhn D., Pelka R.* Fachsprachen. Eine Einführung. Tübingen: M. Niemeyer, 1984.
4. *Fluck H-R.* Fachsprachen. Einführung und Bibliographie. Tübingen: Francke, 1985.
5. *Walte von Hahn* Fachkommunikation. Entwitklung – Beispiele. Berlin, New York: de Gruyter, 1983.
6. *Кияк Т. Р.* Фахові мови та проблеми термінознавства//Нова філологія. Збірник наукових праць. – Запоріжжя: ЗНУ, 2007. - № 27. – 203–208 с.
7. *Schmidt W.* Charakter und gesellschaftliche Bedeutung der Fachsprachen / Schmidt W. – Leipzig, 1971. – 125 S.
8. *Drozd L., Seibicke W.* Deutche Fach – und Wissenschaftssprache. Bestandsaufnahme. Theorie. Geschichte. Wiesbaden: O.Brandstetter Verlag KG, 1973. – 207 S.
9. *Лукьяненко К. Ф.* Лексико-статистическое описание английского языка судовождения относительно терминов / [Лукьяненко К. Ф., Сергеева В. Н.] // Вопросы научно-технической терминологии методики преподавания иностранных языков. – Минск: Наука и техника, 1980. – 24–31 с.
10. *Schröder H.* Linguistic and Text-theoretical Research on Languages for Special Purposes: A themantic and bibliographic guide, in H. Schröder (ed.), Subject-Oriented Texts: Language in Text Theory 16. Berlin: Walter de Gruyter, 1991.
11. *Gnutzmann C., Oldenburg H.* Contrastive Text Linguistics in LSP-Research: Theoretical Considerations and some Premilinary Findings, in Schröder H. (ed.), Subject-Oriented Texts: Language for Special Purposes and Text Theory. Research in Text Theory 16. Berlin: Walter de Gruyter, 1991.
12. *Göpferich S.* A Pragmatic Classification of LSP Texts in Science and Technology, Target 7, 1995 – 305–326 P.
13. *Hoffmann L.* Kommunikationsmittel Fachsprache: Eine Einfühng. 3. durchgehene Auflage. Berlin, 1987. – 307 S.
14. *Скоруходько Е. Ф.* Термін у науковому тексті (до створення терміноцентричної теорії наукового дискурсу): Монографія. – К., 2006. – 99с.
15. *Schade T. H.* Einführung in die deutsche Sprache der Wissenschaften / Schade G. – IV. Überarbeite Auflage. – Berlin: Erich Schmidt Verlag, 1988. – 310 S.
16. *Hoffmann L.* Kommunitionsmittel Fachsprache: Eine Einfühng. 2 Auflage. – Tübingen, 1985. – 136 S.
17. *Лейчик В. М.* Терминоведение: Предмет, методы, структура. Изд. 4-е. – М.: Книжный дом “ЛИБРИКОМ”, 2009. – 256 с.
18. *Гавранек Б.* Задачи литературного языка и его культуры / Пражский лингвистический кружок, М., 1967. – 111 с.
19. *Авербух К. Я.* Лексические и фразеологические аспекты перевода: учеб. пособие для студ. высш.учеб. заведений // [Авербух К. Я., Карпова О. М]. – М.: Издательский центр “Академия”, 2009. – 176 с.
20. *Пристайко Т. С.* Лексико-номинативная организация специального текста / Пристайко Т. С. – Дніпропетровськ: Вид-во УкО ІМА - Прес, 1996. – 199 с.